

Alázattal és becsülettel

Venczel József az 1921-es erdélyi román földreformról

Meghívást kaptam a csíkszeredai Venczel József Társadalomtudományi Vetélkedő 2016. évi programjára, előadás tartására kértek fel. Rövid gondolkodási időt kértem, mivel eladdig Venczel József munkásságával nem foglalkoztam, csak általánosságokat tudtam róla. A világhálón elérhető volt a kolozsvári Minerva által 1942-ben kiadott *Az erdélyi román földbirtokreform* című munkája. Letöltöttem és elkezdtem olvasni. Megértettem, ami különben sejthető volt: az erdélyi földbirtokreformot a román hatalom politikai célok megvalósítására használta fel, a deklarált szociális célok mögött az igazi szándék a magyar közösség gazdasági tönkretétele volt, ekként a reform egy politikai kisebbségellenes folyamat első jelentős aktusa, amely a magyar közösség minden csoportját támadta: a nagy- és középbirtokosságot, a magyar közintézményeket, sújtotta a székely közbirtokosságot, de még a korábban más országrészekből áttelepült magyarokat és a városi lakosokat is.

Összehasonlításként: Óromániában, bár több volt a nagybirtok, és a parasztság helyzete sanyarúbb volt, sokkal enyhébb kisajátítási törvényt hoztak. Amíg Óromániában a szükségletek arányában vettek el földet, addig Erdélyben először összeírták, mit fognak elvenni, majd ennek a kisebb részét szétosztották főként román kisbirtokosoknak, a nagyobb részét pedig megtartották állami tartaléknak. Az 1921-es erdélyi földreform valós és hiteles elemzését végezte el Venczel József az idézett könyvben még akkor, amikor a történetekre nem rakódott rá a román (nemzet)politika mindenféle hordaléka. Ma már egyértelmű, hogy a kisebbségi közösségi jogvédelem rendkívül fontos munkáját készítette el Venczel József, amellyel örökre beírta a nevét az erdélyi társadalomkutatás történetébe.

Venczel József tudós alakjának és munkásságának megidézése komoly kihívás, hiszen kutatóként többnyire nem azt végezte, amire tudása és képességei alapján hivatott lett volna, hanem azt, amire a kor körülményei, illetve az intézményi elvárás szerint lehetőség vagy éppen szükség volt. Ugyanakkor Venczel

József életpályájának a számbavétele megmutatja: milyen rendkívüli feladatokra lett volna hivatott, milyen eredmények születhettek volna tudományos műhe-lyében, ha életét nem töri derékba a román „szocialista társadalomépítés”.

A csíkszeredai felkérést elfogadtam, az itt következő szöveg a 2016. novem-ber 5-én elhangzott előadás átdolgozott, kibővített változata.

Venczel József életútja

Venczel Józsefről kortársak, jeles társadalomkutatók, életútjának kutatói a leg-nagyobb elismerés hangján nyilatkoznak. Dávid Gyula így foglalta ezt össze a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* online változatában (<https://kriterion.ro/glossary/venczel-jozsef/>, letöltve 2022. 08. 25.): „a két világháború közötti er-délyi magyar szociológia, társadalom- és művelődéspolitikai talán legkiemelke-dőbb egyénisége...” (Székely András Bertalan); „a matematikai látásmód és a korszerű demográfiai vizsgálatok úttörője” (Gáll Ernő); „elsősorban Széchenyi gondolkodásának logikai megszerkesztettségében lát olyan eszmetörténeti ha-gyományt, amely módszertanilag eligazítója lehet a »teljes helyzetismeretre alapozott« társadalomkutatásnak. [...] Ez a társadalomelmélet az önismeretből indul ki, és az önismeretre alapozott kérlelhetetlen önkritika bátor megalkotá-sával jut el a társadalmi változások, a reform gondolatáig” (Benkő Samu); tö-rekvése „...már nem a reformizmus, mint ideológia megalkotása volt, hanem a változtatás szükségességének tudatosítása s – ezzel összefüggésben – e vál-toztatás lehetőségeinek, szükséges irányának tudományos fölmérése” (Len-gyel András).

A szociológus, a néprajzzal szorosan kapcsolódó erdélyi magyar társada-lomkutatás úttörő művelője, Venczel József (Csíkszereda, 1913. november 4.–1972. március 16., Kolozsvár), a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizik 1930-ban, ahol édesapja számtantanár. 1930–1933 között a kolozs-vári Lyceumi könyvtárban vállal munkát. Tanulmányait 1930-tól a kolozsvári I. Ferdinand Tudományegyetem jogi karán folytatja, román nyelven, és viszony-lag jó eredménnyel halad. 1935-ben végez, 1936-ban doktorátusra jelentkezik, 1939-ben lesz a jogtudományok doktora. Az 1935–36-os tanév második szemesz-terét vendégdiákként a bukaresti tudományegyetemen tölti, az ismert román szociológus, Traian Herseni levélben hívja meg a falukutatás iránt érdeklődő fiatalembert.

Középiszólásként készíti el, 1930-ban, *A magyar falu XIX. századbeli irodal-munkban* című dolgozatát az *Erdélyi Helikon* folyóirat ifjúsági irodalomtörténeti pályázatára, amellyel felhívja magára a figyelmet (a kiemelkedően jó munkát első díjjal jutalmazták). Egyetemi évei alatt, 1931-től részt vesz az Erdélyi Fia-talok mozgalmában, faluszemináriumának titkára, majd kiválik a csoportból, mivel elégedetlen az *Erdélyi Fialatok* folyóirat szerkesztési elveivel. Makkai László-val lapot indítanak: ez a *Hitel*, majd 1935-ben, év múltán, Makkai kiválása után

újra alapítja a folyóiratot, amely 1944-ig létezik. A *Hitel* nemcsak egy szerkesztőségi csapat, hanem egy bizonyos irányzatot vállaló, több száz személyből álló értelmiségi holdudvar. Vitaestjeiken gyakori vendég Tamási Áron, Márton Áron és sok más jeles közéleti személy. Venczel a *Hitel* első számában írta: „a változásra ítélt s meg is változott erdélyi magyar körülmények első nemzedéke vagyunk. [...] A *Hitelt* a húszévesek nemzedékének műveltség- és élménybeli hiányérzete hozta létre, de [...] korkülönbség nélkül a közös munkára vállalkozók nemzedékéhez szól, [...] egy nemzedék akaratának a kerete szeretne lenni” (Határnemzedék: erdélyi magyar húszévesek. *Hitel*, 1935/1). A szakirodalom méltán tekinti őt „...a folyóirat és a belőle kisarjadt mozgalom főideológusának és tényleges vezetőjének” (Székely András Bertalan: Venczel József, az erdélyi magyarságtudós. *Háromszék*, 2013. nov. 30.).

Már a 30-as évek elején ifjúsági tematikájú cikkei jelennek meg az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*, az *Erdélyi Iskola* mellett az *Erdélyi Lapok*, a *Magyar Kisebbség* hasábjain, továbbá közöl a *Csíki Lapokban*, a *Csíki Néplapban*, az *Ellenzékben*, az *Erdélyi Gazdában*, az *Erdélyi Múzeumban*, az *Erdélyi Tudósítóban*, a *Pásztortűzben*, illetve erdélyi tudósítója a kassai *Új Életnek* is.

1932-től a katolikus ifjúsági mozgalomban tevékenykedik. A főtitkára, majd elnöke az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztályának, amely az ő elnöksége alatt veszi fel a Mailáth Kör nevet. Ez idő alatt alakul ki szoros kapcsolata az akkor kolozsvári lelkész Márton Áronnal. 1936–37-ben mint a *Hitel*-csoport és a katolikus ifjúsági mozgalom képviselője, szerepet vállal a Vásárhelyi Találkozó (szerinte: transzszilván diéta) előkészítésében, részt vesz munkálataiban. A Találkozó záródokumentumának Tamási Áron mellett egyik megfogalmazója.

1933–40 között az *Erdélyi Iskola* oktatásügyi lap technikai szerkesztője, ifjúsági rovatának vezetője. 1938-ban átveszi az EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) statisztikai ügyosztályának vezetését, itt Szász Pál mellett dolgozik 1945-ig. 1940 őszén meghívják magántanárnak a Kolozsvárra visszatérő I. Ferenc József Tudományegyetemre, de nem fogadja el. Minden bizonnyal azért, mert ugyanezen ősszel a Teleki Pál Intézethez tartozó Erdélyi Tudományos Intézetnek lesz a tanára, majd ügyvezető igazgatója 1945-ig. Közben szervezi és vezeti a munkás szabadegyetemet.

A román falukutató mozgalmat elindító, a bukaresti szociológiai iskolát megteremtő Dimitrie Gusti (monografikus falukutató módszere) és az amerikai agrárszociológia eredményeit alapul véve kidolgozza az erdélyi magyar falukutatás gyakorlati módszereit. Ő gondolja ki a gyűjtés értékelésének elvi szempontjait is. A falukutató táborkozások sorozatát nem ő indítja el, az elsőt 1936-ban Szabó T. Attila szervezi Bábonnyban, amely hasonló volt azokhoz, amit a Gustitanítványok is szervezni szoktak. Bálványosváralján 1941 és 1943 között, több szakaszban, Venczel alkalmazhatta módszerét, több diákcsoport tanulmányozza a Dés melletti település népéletét. A résztvevő 23 egyetemista nem csupán a falu gazdasági, népesedési és lakásviszonyait méri fel és készít térképeket, hanem

dolgozik is: patakot szabályoznak, utat javítanak. A csoport tagjai, orvostanhallgatók, közgazdászhallgatók, jogászdíákok és tanárképzősök, több ízben, olykor hetekre, visszatértek a helyszínre. Köztük van egy fiatalember, Imreh István történész, aki majdan a venczei szakmai hagyaték első gondozója lesz. Az informatív gyűjtés sok ezer cédulára terjedő anyagáról többen (Molter [Marosi] Péter, Imreh István) készítenek (rész)tanulmányt.

1945-ben kidolgozza az EMGE Földbirtokreformjavaslatát (megjelent függeléként Kós Balázs *Mezőgazdasági termeléspolitika Erdélyben* című könyvében. Kolozsvár, 1945). Csögör Lajos munkatársaként 1945-ben Nagy Gézával együtt kidolgozzák a létrehozandó magyar tudományegyetem struktúráját, szerepet vállal az egyetem megszervezésében is. Ugyancsak kettőjük nevéhez fűződik a teljes romániai magyar iskolahálózat és magyar tankerületi rendszer szintén 1945-ben kidolgozott, majd megvalósított terve. Előadóként részt vesz a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE) 1946-os szucsági konferenciáján, ahol az erdélyi magyarság háború utáni talpra állásának kérdéséről tart előadást. 1945–1947 között a magyar (Bolyai) Tudományegyetemen a statisztika és a szociológia professzora.

Következik Venczel életének egy fontos mozzanata, amely bebörtönzésének egyik fő oka, és amely a róla szóló életrajzokban nem vagy utalás szintjén szerepel, illetve helyette a „koholt vádak alapján letartóztatják és elítélik” formula jelenik meg. A második világhéget követően Észak-Erdély ismételt elszakítását az akkori erdélyi magyar közképviselő nem akadályozta meg, sőt. A Magyar Nép Szövetség (MNSZ) 1945. november 18-án Marosvásárhelyen ülésezik, és az ún. százaz bizottság hűségnyilatkozatot fogad el Romániát illetően. Erre Domokos Pál Péter ekként emlékezik: 1945-ben vezető közéleti személyiségek (Kurkó Gyárfás, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Jancsó Elemér és mások) mintegy százaz Marosvásárhelyen gyűlést tartottak, melyen részt vett az akkori miniszterelnök Petru Groza is. Groza amellet érvelt, hogy Erdély legyen és maradjon Románia része, mert ez jó mindenkinek. A jelenlevők ezt elfogadták, Baumgartner (Bányai) László megszerkesztett egy ilyen értelmű nyilatkozatot (Nem kell revízió!), amit átszerkesztve a jelenlevők elfogadtak. Grozáék gondoskodtak arról, hogy a propagandahadjárát a nyugati újságokban is helyet kapjon, milyen nagy a magyarok megelégedettsége Romániában. Az indítvány ellenében lépett fel Márton Áron és a vele együtt gondolkodók csoportja (többek között Szász Pál, Vásárhelyi János, Venczel József). Fő érveik: a marosvásárhelyi „százaz gyűlése” a magyar lakosság alig öt százalékát jelentő pártállásúakat képviselte, tehát nem képviselheti az egész erdélyi magyarságot; a döntés olyanok részéről született, akik nem illetékesek és nincs meg a társadalmi fedezetük, a háttérük. „A katolikus, református hívőket, a gazdákat, tehát a népcsoport tömegét képviselők leszögezték az előző gyűlés érvénytelenségét, valamint, hogy a népek önrendelkezési joga alapján kérik, hogy a bécsi döntés maradjon úgy, ahogy volt, sőt az egész Erdélyt csatolják vissza, mert az a történelem folytán inkább volt Magyarországé, mint másé. Ezt a határozatot lefordították angol

nyelvre, négy példányban készítették el, az ötödik példányt pedig Magyarországra szánták.” Venczel József a beadványhoz térképet készít, amely megfoghatóvá teszi az állítást, hogy az Erdélyben lakó népek igenis békében, zavartalanul élhetnek együtt. A beadványt a főhatalmakhoz és Magyarország révén a békekonferenciához kívánták eljuttatni. Magyarország erre nem volt hajlandó, mert Rákosi úgymond ismerte Sztálin személyes meggyőződését, szerinte „csak bajt csinálnának” (Székely 1988). A békekonferencián Tătărescu külügyminiszter a szász nyilatkozatát olvasta fel, ismételten. Az ellennyilatkozat lett Venczel József politikai „főbúne”, az új hatalom bebörtönözteti – bár a Márton Áron-féle dokumentum szinte semmilyen nyilvánosságot nem kapott. 1947-ben letartóztatják, a pitești internálótáborba viszik. Szabadulása után, 1948. október 1-től az EME Levéltárában főlevéltáros-kutató. 1950. február 17-én ismét letartóztatják és Márton Áronnal, Szász Pállal, Korparich Edével, Lakatos Istvánnal, Kurkó Gyárfással,¹ gr. Teleki Ádámmal és Bodor Bertalannal együtt „hazaárulás és összeesküvés” vádjával 12 év kényszermunkára ítélik. Văcărești, Nagyenyed, Szamosújvár, Pitești, Dés börtöneiben raboskodik, 1961. január 11-én szabadul.

Hazatérése után Kolozsváron kerámiafestő, majd bábfigurafestő, utána éveken át az Állami Filharmónia kottamásolója. 1969-ben sikerül Ion Aluș professzornak egy szociológusi állást szereznie számára a BBTE Filozófia és Szociológia Karán; itt a Csákigorbón végzett szociológiai felmérés anyagát rendszerezi. Egyike a *Romániai magyar irodalmi lexikon* kezdeményezőinek; kidolgozza a programtervezetet, a címszójegyzéket, amely az egész vállalkozás alapját képezi. A halála után megjelenő *Lexikon I.* kötetében több szócikk szerzője.

Az egyetemről kerül betegnyugdíjba, másfél hónappal halála előtt.

Önállóan vagy különnyomatban megjelent munkái: *A falumunka és a transsilvaniai falumunkamozgalom* (Kolozsvár, 1935. Erdélyi Tudományos Füzetek); *A magyar önismeret útja. I. A népmozgalmi adatok feldolgozása, II. A családi gazdaság hozamkérdése. III. Demográfia* (Kolozsvár, 1936. Különnyomat az *Erdélyi Iskolából*); *Művelődéspolitikai vázlat* (Kolozsvár, 1936. Különnyomat a *Hitelből*); *Öt Olt-menti székely község népmozgalma. Népesedéspolitikai tanulmány* (Kolozsvár, 1937. Különnyomat a *Hitelből*); *A falukutatás módszerének vázlatja* (Kolozsvár, 1941); *A volt határőrezredek vagyonának sorsa* (uo. 1944, Erdélyi Tudományos Füzetek); *Fejezetek a társadalmi statisztika köréből* (egyetemi előadások az 1945/46. tanévben; sokszorosítás). Kolozsvár, 1946. Összeállítja a *Misztériumjáték* című füzetet (Kolozsvár, 1940, Erdélyi Iskola kiadása).

Halála után megjelent gyűjteményes kötetek: *Az önismeret útján*. Tanulmányok (szerkesztés és bevezető tanulmány Imreh István. Bukarest, 1980); *Erdélyi föld – erdélyi társadalom* (szerk. és bev. Székely András Bertalan. Budapest, 1988); *A falumunka útján*. Válogatott írások (válogatás, szerkesztés és a záró tanulmány Székely András Bertalan. Székelyudvarhely–Budapest, 1993), *A falumunka útján*.

1 Érdemes figyelni arra, hogy a „szász ülését” elnöklő Kurkó együtt került börtönbe Márton Áronékkal.

2. bővített kiadás (szerk. és bev. Katona Ádám. Székelyudvarhely–Budapest, 1993). Székely András Bertalan zárótanulmányával, függelékben Molter [Marosi] Péter (*Falukutatás Bálványosváralján*) és Domokos Pál Péter (*A Márton Áron, Venczel József és társaik ellen indított koncepciók per előzménye, lefolyása és ítélete*) visszaemlékezéseivel, valamint Márton Áronnak a temetésen elmondott beszédével. Ezáltal vált hozzáférhetővé Venczel József számos olyan írása, amelyek 1931 és 1945 között jelentek meg különböző folyóiratokban.

Románul megjelent tanulmányai: De la autocunoaşterea naţiunii la ştiinţa naţiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare. *Sociologia Românească*, 1936/6; Probleme tehnico-statistice în cercetarea migraţiei socio-teritoriale. In *Metode şi tehnici ale sociologiei*. Bukarest, 1970.

Román állam- és nemzetépítés

Nagyrománia létrejötte a nemzetgyarapodás öröme mellett egy sor stratégiai kérdést vetett fel az ország vezetői számára. A román nemzetépítés külön kérdésköre a kisebbségké, jelesül a magyar kisebbségé, de olyan általános kérdésekre is meg kellett találni az (országspecifikus) választ, mint: az állampolgárság kérdése, a történelmi tartományok eltérő politikai-társadalmi hagyományai, rendszere, továbbá a zsidók emancipációja. Az állampolgárság vitatott fogalmát Romániában többféleképpen, időben változó módon értelmezték. Az állampolgársággal kapcsolatos feltételeket és eljárást az 1924-es állampolgársági törvényben ismételten szabályozták. Ez a törvény nagyjából megőrizte a román állampolgárság-felfogásnak azt az alapvető jellegzetességét, hogy az állampolgárság elnyerésének három fő útja lehetséges: 1. leszármazás (a *ius sanguinis* elve) alapján; 2. román állampolgárral kötött házasság révén; 3. honosítás által. A törvény ezen kívül állampolgárságot adott még a történelmi tartományok (Bukovina, Erdély, Bánság, Kőrösvidék, Máramaros) teljes lakosságának, valamint Besszarábia azon lakosainak, akiknek szülei állandó lakhellyel rendelkeztek ezen tartományok valamelyikén (Iordachi, 2000).

Iordachi szerint bár az 1924-es törvény rendelkezései kiteljesítették az állampolgársággal nem rendelkezők emancipációjának folyamatát, és nemzetiségi, vallási szempontból sokszínű állampolgársági közösséget alakítottak ki, mégis az ország etnikai-vallási divergenciája új állampolgárság-felfogást tett (volna) szükségessé, mely szerint az állampolgárság, származástól függetlenül, az állam és az állampolgár közötti politikai megegyezésen alapul: ez egyfajta „alkotmányos patriotizmust” jelentett volna, miszerint a polgár/egyén politikailag kötődik egy demokratikus rendszer normáihoz és értékeihez. Valójában az ellenkezője történt: a két háború közötti politikai életet a nemzeti identitás radikális értelmezése határozta meg, amely különbséget tett „vér szerinti” és „papír szerinti” román állampolgár között, és megkísérelte az utóbbiakat kizárni a legfontosabb társadalmi és politikai jogokból.

A helyzetet bonyolította, hogy Nagyrománia frissen bekebelezett tartományai eltérő közigazgatási, hatalomelosztási gyakorlatot hoztak magukkal. A Monarchiában hagyományosnak volt mondható a regionális és községi önkormányzatok, közbirtokosságok, hegyközségek léte, miközben az óromániai községek vezetői a központi hatalomtól függtek, a közigazgatásban az egyén védtelen volt a kinevezett tisztviselőkkel szemben. A Monarchiában a törvényhatóságok, helyi tanácsok önálló vagyongazdálkodást folytattak. A hatalom decentralizációját a regáti rendszer nem ismerte. Míg a Monarchiában a választott községi, megyei testületek döntési jogaiban látták a hatalom jó működésének a garanciáját, addig Nagyromániában a helyi, regionális szintekre felülről kinevezett tisztviselőknek adtak hatalmi jogosítványokat (Bárdi 2013: 244).

Romániában a magyarokkal/kisebbségekkel kapcsolatosan két politikai stratégia létezett. Az erdélyi Iuliu Maniu az integrációt célozta meg, a nyílt diszkrimináció helyett a románság társadalmi-gazdasági megerősítésében, modern intézményrendszer kiépítésében gondolkodott. Ezzel szemben Vintilă Brătianu azt fogalmazta meg, hogy „a fiatal román népnek új kultúrárt kell megteremtenie a régi királyságban érvényesülő germán és az ország keletén feltalálható szláv kultúra helyében. A régi kultúrák megszüntetése legjobban úgy valósítható meg, ha elvonjuk alóluk a gazdasági alapot. Így leszegényítjük az illető régi kultúrájú népeket, s visszavezetjük kezdetleges életmódokba, süllyedésbe, meghasonlásba és társadalmi züllésbe. Így lesz a magasabb kultúrából rom, amelyen felépülhet aztán az új és egységes román kultúra” (idézi Bárdi 2013: 246). I. C. Brătianu Erdélyt fegyveres és diplomáciai eszközökkel megszerzett területnek tekintette, eszerint az országrész hagyományait és a románságot illetően semmilyen külön elképzelésnek nincs helye. Ez a diszkriminatív álláspont lett uralkodóvá. Az erdélyi városok elrománosítását, a gazdasági pozíciók megszerzését másként nem lehetett rövid idő alatt megvalósítani.

A regáti román elit hazafelfogását a hódító „politikai egyesítés” eszméje, a terület imaginárius egységének a képzete határozta meg. Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) vajda mint a „nagy egyesítő” szimbolikus alakja a bürokratikus egyesítő nacionalisták sokat idézett figurája. Ezt erősítette a „román haza”, mint nagy etnikai térség eszméje (aminek az alapja az egységes történelem, egységes földrajz képzete). Az egység „mítosza” azt is jelentette, láttuk, hogy a helyi-regionális különbségeket nem vették figyelembe. Az első világháború eredményeit rögzítő békerendszer a bürokratikus egyesítő nacionalizmusnak, a regáti államépítésnek engedett terepet – az erdélyi románok elképzeléseit a bukaresti kormány és királyi udvar hamar félre söpörte (Bakk 2018). Pedig 1918-ban nemcsak az egyes etnikumok és a románság közötti különbségek voltak jelentősek, de az egyes régiók román lakosai között is. A regáti román elit a tőlük eltérő szellemiségű románokat is „románosította”. Az államot kizárólagosan felülről építő elit az állam egyedüli politikai közösségeként a demokratikus állampolgári közösség egészét statuálja. Ez ugyan jó alapot biztosít a formális egyen-

lőséghez, de semmilyen helyi, regionális vagy sajátos kisebbségi csoport igényeit nem ismeri el.

A formális egyenlőség iránti igény az óromániai politikai hagyományban a homogenizáció eszköze iránti igényt is jelenti, annak a 19. századi „modernizációnak” az igénylése, amellyel „románosítani lehet Romániát” (Boia 2015).

A kisebbségek között különbséget tettek: Erdélyben a magyarok ellenfélnek számítottak, a németek nem (Boia 2015). A betelepítés Erdélybe „magasztos” célokat szolgált. Titus Dragoş románosításért, betelepítésért felelős helyettes államtitkár szerint a cél „a földrajzi és történelmi határok megkettőzése volt erős román étellel, áthághatatlan élő fallal”. (Idézi Boia 2015: 93.)

Román nemzetépítés Dobrudzsában

Dobrudzsa romániai integrációja nem csupán fontos mozzanata a román nemzetállam építésének, lévén Havasalföld és Moldva egyesülését követő második jelentős aktusa, hanem olyan nemzetépítési siker a regáti liberális elit számára, amelynek erdélyi megisméltése bevallott célként szerepelt. Ezért érdemes röviden bemutatni a Bukarest számára sikeres folyamatot – hiszen Erdély integrációját illetően a „dobrudzsai” utat követni kívánó vezetés számára kiemelt fontosságú az a földreform, amelynek dimenziói Venczel József munkája alapján válnak igazán láthatóvá.

Az 1877-78-as orosz–török háború lényegében egy, Oroszország, az Oszmán Birodalom és az európai államok között zajló politikai játszma volt, mely orosz győzelemmel ért véget. A békeszerződést a törökországi San Stefanóban írták alá, ezt utóbb, számos módosítással, megerősítették a berlini kongresszuson. A tárgyaló felek célja a nagyhatalmak (Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Olaszország, Németország), továbbá az Oszmán Birodalom és a balkáni népek (görögök, szerbek, románok, montenegróiak és albánok) képviselői között lezajlott konferencián a balkáni térség országhatárainak meghatározása volt az orosz–török háború után. Átrajzolták Balkán térképét. Az adott kontextusban új államok létrehozását tartották észszerű megoldásnak, miközben ezek lakossága rendre több, különböző nyelvet beszélő, közös identitástudat nélküli etnikai csoportból állt.

Romániát illetően megőrizték az előzetesen kialakított Észak- és Dél-Dobrudzsai regionális megosztást jelentős módosításokkal. Észak-Dobrudzsa Romániához került, cserébe lemondtak Dél-Bessarabiáról (Budzsák) az oroszok javára. Dél-Dobrudzsa területének nagy része a kongresszuson megkurtított Bolgár Fejedelemséghez került. A Mangalia kikötőjéhez közel álló szárazföldre kiterjedő területsávot és a Szilisztra városára néző Arab-Tabia erődöt is Romániához csatolták.

Dobrudzsa integrációját illetően igen sok munka idézhető, számomra alapvetők Constantin Iordachi dolgozatai (2000, 2002, 2022). 2000-es tanulmányának

központi tétele, hogy Észak-Dobrudzsa egyfajta „belső Amerikát” jelentett Románia számára – olyan dinamikus határvidéket, amely hozzájárult a nemzetgazdaság és az etnikai határok kiterjesztéséhez. A tartomány Romániába történő integrálása a „belső gyarmatosítás” mintáját követte: Dobrudzsa beolvasztásának megvalósítására a román politikai elit három elemből (etnikai gyarmatosítás, kulturális egységesítés és gazdasági modernizáció) álló mechanizmust dolgozott ki (Iordachi 2000: 239).

Románia 1878. november 14-én vette át Oroszországtól Észak-Dobrudzsa közigazgatását. Átvételkor a román hadsereget követték állami tisztviselők, illetve társadalomkutatók, közgazdászok, hogy terveket állítsanak össze a tartomány átszervezésére, integrációjára, a gazdaság megszervezésére. Az uralkodó Liberális Párt (1876–1888) a tartomány számára egy úgynevezett „különálló közigazgatási rendszert” dolgozott ki. Ez három szakaszból állt: a) „szabályozási időszakból” (1878–1880), amikor a tartományt ad hoc (eseti) kormányzati szabályozással irányították; b) egy második időszakból (1880–1908), amikor a tartományt a parlament által hozott külön törvényekkel igazgatták; c) és egy harmadik időszakból (1908–1913), amikor a dobрудzsai törvényeket fokozatosan egyesítették a romániaiakkal (Iordachi 2000: 246).

1878 októberében fogadta el a parlament a Dobrudzsa ad hoc, vagyis eseti szabályozására vonatkozó törvényt. Iordachi kiemeli, hogy a régió geopolitikai elhelyezkedését és többnemzetiségű lakosságát számos korabeli politikus az ország etnikai homogenitására és a politikai stabilitásra nézve veszélyként fogta fel. De a régiót illető román közbeszéd rövid idő alatt jelentős mértékben megváltozott. A parlamenti viták kezdetén Dobrudzsa több politikus számára idegen tartománynak számított (jelzői: „rossz alku”, „fatális adomány”, „geopolitikailag kínos helyzet”) hatalmas modernizációs feladatokkal. A parlamenti viták végén szinte egyhangúan ősi román földnek, a román nemzeti örökség részének tekintették (Iordachi 2000). Napirenden volt a más etnikumú lakosok integrálásának kérdése.

Az erőszakos integrációs politikát volt hivatott igazolni az a vélemény, hogy 1878-ban a románok visszafoglalták azt a régiót, amely 1388–1418 között, Mircea cel Bătrân idején Havasalföld részét képezte (Negulescu 1928; Rădulescu-Bitoleanu 1998). Utóbbiak szerint az 1877–78-as orosz–török háború során a muszlim lakosság nagy részét Bulgáriába és Törökországba menekítették, illetve a lipovánok és ukránok egy része kivándorolt a térségből, többnyire Ukrajna területére. A háború befejeztével Dobrudzsa nagyjából üres területére (vitatott állítás!) többnyire Románia más vidékeiről telepesek és más országok bevándorlói érkeztek.

Dobrudzsa multietnikus létét illetően megvolt az egyetértés: még a múlt század közepén is etnikai Babelnek nevezte Șandru (1940, idézi Iordachi 2000), de vita tárgyát képezte, hogy melyik etnikum élt többségben a régió területén. Dobrudzsa sajátos demográfiai örökségét 21 etnikai csoport (a legjelentősebbek: török, tatár, román, bolgár, orosz, görög, örmény, zsidó, német, olasz) és vallások

„mikrokozmosza” jelentette (az uralkodó muzulmán vallású törökök és tatárok mellett éltek itt még a görögkeleti egyházhoz tartozó románok, bolgárok és görögök, illetve zsidók, orosz ortodoxok, katolikusok és protestánsok).

Demográfiai adatok. A térség lakosságát illetően nincsenek általánosan elfogadott adatok. Román források szerint a román közigazgatás bevezetésekor a térség lakossága 100 ezer (Iordachi 2000) és 140 ezer² között mozgott. A becslések oka, hogy több forrás a családok számát adja meg (Ion Ionescu de la Brad tudós politikus, Bielosercovici orosz kormányzó), amelyekből azt látni, hogy az 1800-as évek közepén a muzulmán népesség volt többségben (Limona 2009). Egy 1877-es török összeírás szerint az észak-dobrudzsai Tulcsai szandzsák (Tulcsai, Babadagi, Harsovói, Macsini, Konstancai és Medjidiéi kaza) lakossága 165 ezer lakos.³ A lakosság etnikai bontásban a következő volt: a legjelentősebb csoport 31,2%-kal (51,4 ezer) a *bolgárok* és a statisztikában velük egybe vont *oroszkok*, a *tatárok* aránya 26,2 % (43,3 ezer), a *románoké* (17,3% = 28,5 ezer), a *törököké* (13,9% = 22,9 ezer). Jólal kisebb arányban voltak *németek* (2,8% = 4,7 ezer), *görögök* (2,0% = 3,3 ezer), *zsidók* (1,8% = 2,9 ezer).⁴ A következő, itt idézett összeírás az 1900-as, miszerint a Tulcsai szandzsáknál kis déli szegéllyel megnövekedett román Dobrudzsa összlakossága 267,8 ezer fő (a korábbi 102 ezerrel meghaladó!), ebből 91,8%-a román, a legnagyobb kisebbség a török 2,2%-kal (6 ezer) és a görög 1,6%-kal (4,2 ezer). Ezen belül, az északi Tulcsa megyében a románok aránya 92,9% (a legnagyobb kisebbség a görög 2,4%-kal), a déli Konstanca megyében 90,7% (a legnagyobb kisebbség a török 2,9%-kal). Összehasonlítva a két adatsort és összevetve a Rădulescu–Bitoleanu történészpáros idézett állításával, csak azt mondhatjuk: valaki jelentős mértékben manipulálta az adatokat. 23 év alatt szinte teljes népességcsere aligha történhetett meg, illetve csak akkor, ha a korabeli román hatóságok a nem román őslakosságot kitelepítették. Alighanem az 1900-as adatsor hitelessége kérdőjelezhető meg, politikai céllal manipulálták. Ezt látszik igazolni az 1910-es összeírás: egész Dobrudzsában összesen 163,0 ezer (37,1%) bolgárt találnak: északon 30,6 ezret (19,5%), délen 132,4 ezret (46,9%).⁵ Vagyis a bolgárok lélekszáma nem csökkent radikálisan.

Egy viszonylag friss munka szerint Dobrudzsa lakossága 1886-ban 267 ezer fő, 1891-ben 274 ezer, 1891-ben 300 ezer és 1905-ben 380 ezer⁶ (Limona 2009).

Az 1913-as népösszeírásban 17 etnikum szerepel, ekkor a románok a teljes népesség 56,9%-át adták (216 425 fő), a bolgárok 13,4%-át (51 149 fő), a törökök

2 Fond documentar Dobrogea. <https://m.ziuconstanta.ro/fondul-documentar-dobrogea-de-ieri-si-de-azi/articol/citestedobrogea-preluarea-dobrogei-de-autoritatile-romane-in-1878-4839.html> látogatva 2022. aug. 30.

3 Lásd Erdélyi Magyar Adatbank. Térképtár. Transindex. <http://terkeptar.transindex.ro/belso.php?nev=101> (letöltve 2022. aug. 30.)

4 Az Adatbank tudományos forrásnak számít, ezért sajnálatos, hogy a hivatkozott török összeírást nem adatolja.

5 Forrás: szintén az Erdélyi Adatbank.

6 A szerző forrást nem jelöl meg egyik adat mellett sem.

és a tatárok 10,8%-át (41 442 fő), az oroszok 9,4%-át (35 849 fő), a görögök 2,6%-át (10 000 fő), a németek 2%-át (7697 fő), a zsidók 1,2%-át (4573 fő), a cigányok 0,9%-át (3263 fő), az örmények 0,8%-át (3194 fő), az olaszok 0,5%-át (1928 fő); de éltek még ott szerbek, albánok, magyarok stb. is (Roman 1919, idézi Iordachi 2000: 250).

Biztos forrásból származó adatok híján csak annyit lehet megállapítani: nem egészen 40 év alatt a térség demográfiai képe teljesen megváltozott, a román népelem dominanciája jelentős lett. Ennek okait és folyamatát Iordachi (2000, 2002) idézett tanulmányai alapján mutatjuk be. Szerinte a Dobrudzsában alkalmazott kivételes közigazgatási eljárások valójában szabad kezet biztosítottak Románia kormányának a régió lakosságát illető társadalmi-gazdasági, politikai és etnikai asszimilációs stratégia fokozatos végrehajtásában.

Az 1880. május 9-én elfogadott Dobrudzsa átszervezését illető törvény értelmében a régió belül új közigazgatás-területi beosztás lépett életbe. Bár Dobrudzsa formálisan Románia teljes értékű részévé vált, közigazgatási rendszere a többi régiótól eltérő, kivételes eljárások alapján működött. 1908-ig a dobрудzsaiak csak korlátozott, lokális állampolgársággal rendelkeztek, politikai értelemben vett szabadságjogokat fokozatosan 1908–1913 között kaptak. Minden közigazgatás-területi egységet és intézményt az állam más régiójából Dobrudzsába átirányított, „teljes értékű” román állampolgárok vezettek.

A dobрудzsai földtulajdont szabályozó első törvényt 1880-ban adták ki, ez kimondta, hogy „az ottomán kormány összes dobрудzsai ingatlanának tulajdonjoga” a román államra száll (11. cikkely). A dobрудzsaiak által megművelt földek is állami tulajdonba kerültek. Ekként a tartományban a román állam abszolút földtulajdonossá vált, körülbelül 1 000 000 hektár művelhető föld, számtalan erdő, bánya és tó birtokosává. A törvény az ottomán feltételes tulajdonjogot (miriye)⁷ kapitalista tulajdonjoggá átalakította át. A parasztnak, hogy megművelt földjeiken valódi tulajdonossá váljanak, a korábban az ottomán államnak fizetett dézsmát meg kellett fizetniük a román államnak is. Az 1910-es Értelmező törvény tovább növelte az állam hatalmát: minden előzetes figyelmeztetés vagy bírósági eljárás nélkül, közigazgatási döntéssel megfoszthatták a földjüktől mindazokat, akik nem teljesítették fizetési kötelezettségeiket az állammal szemben.

Az 1882-es törvény a dobрудzsai etnikai gyarmatosítás jogi kereteit hozta létre. A törvény értelmében a román állam fenntartotta a jogot arra, hogy a földet 3–10 hektáros darabokban, kedvező feltételekkel adja el a gyarmatosítóknak. A gyarmatosítás állami monopólium volt: senkinek nem volt joga a minisztertanács hozzájárulása nélkül földműves családokat letelepíteni a saját földjére. A törvény szerint „csak románok juthatnak ingatlanhoz” (2. cikkely). A románokat a törvény több kategóriába sorolta: 1. az ottomán birodalom volt lakosai, akik legalább 1878. április 11. óta a tartományban éltek; 2. a Romániából

7 Olyan állami tulajdonban levő művelhető földet jelentett az ottomán időkben, amelyen magánszemélyeknek évi tized fizetése fejében engedélyezték a földhasználatot.

származó román állampolgárok (Romániában született vagy Romániában állampolgárságot szerzett), akiket a dobrudzsai letelepedésre bátorítottak; és 3. a környező országokból érkező román etnikumú polgárok. Vegyük észre a kettsőséget: a muzulmán román egyszerre szimbolikusan befogadott és adminisztratív értelemben kirekesztett.

1882-ben a tartomány megművelhető földje még arányosan oszlott meg az etnikai csoportok között: a törökök és a tatárok birtokolták a föld legnagyobb részét, majdnem 50%-át; őket követték a románok és a bolgárok 23–23%-kal. A gyarmatosítás radikálisan megváltoztatta az arányokat: 1905-re a megművelt földterület jelentősen megnőtt, ekkor már a románok képezték a földtulajdonosok többségét, hozzájuk tartozott a földek 63%-a. Ezzel szemben a törökök és a tatárok részesedése 7%-ra csökkent.

Az 1882-es tulajdonjogi törvény módosításai (1884, 1885, 1889, 1893) és kiegészítése az 1910-es Értelmezési törvénnyel megmutatják, hogy miért volt fontos az állam számára a gyarmatosítás/betelepítés: folyamatos költségvetési bevételt biztosítsanak azáltal, hogy a gyarmatosítóknak földet adnak el; miközben Dobrudzsát románokkal gyarmatosítják. Ezért törekedett a román állam tényleges monopóliumra a dobrudzsai földforgalom felett.

Az integráció két további elemét illetően ismét Iordachit idézzük: „Dobrudzsában az etnikai asszimilációt a román állam kulturális offenzívája kísérte. A kormányzat kultúrpolitikájának főbb lépéseit a dobrudzsai helységek átnevezése, a tartomány egyházainak a román ortodox egyház alá rendelése, román történelmi emlékművek, új vallási épületek és iskolák emelése jelentették – ezek terjesztették az új politikai rendet, és a román állam iránti lojalításra buzdítottak” (2000: 251). Végül, de nem utolsósorban a kulturális egységesítést gazdasági modernizáció kísérte: a román politikai elit egy modernizációs, nacionalista programot hajtott végre Dobrudzsában annak érdekében, hogy a tartomány a terjeszkedő román nemzetgazdasággal egyesüljön, és hogy elősegítsék Románia integrációját a nyugati gazdaságba.

Összefoglalva: Észak-Dobrudzsza Romániába való integrálása során a következő folyamatok zajlottak le: 1) Dobrudzsza román nemzetiségűekkel való benépesítése – gyarmatosítás; 2) a tartományi földbirtokok államosítása; 3) a tartomány kulturális homogenizációja; 4) a bukaresti politikai elit érdekeit képviselő erősen centralizált hatalom révén a regionális ellenállás megtörése; 5) Dobrudzsza nem román gazdasági elitjének a politikai jogokból történő kizárása.

(Folytatása következik)